

առ աք եւ լոց հրեշտակաց՝ ասիցէ, որոց դադարակ
բարձեալ աւելնէ, եթէ պատարաստ ուրախ գամ-
նեանս, զի եկեալ հասեալ (ե) դատաւորն։ Զիւն
իցէ յետն փողն։ այսոք յայտ առնէ եթէ բազում
փողք հնչելոց են, եւ (ի) յետնումն իշանէ դատա-
ւորն։ Եւ մեռեալք, թաւ, որ ի քրիստոս յարիցեն
յաւու՛ (810)

Թուղթին կէտը կտրուած էր։

Երանելի է (տպ. էջ 449, ա. 25), զի այնպէս յա-
մենայն ժամ ընդ ըմօ լինիցիմք։ Ի պատմեացէ
զպարութիւնս տեսան, լեւիկ արասցէ դամենայն
աւրհնութիւնս նորա, որպէս բարութեանց արժա-
ւին արար զազգ(ս) մարդկան, նախ վախճաւ-
եալ քն յառնեն, եւ ապա միանգ աւայն ընդ
առաջ երթեալ լինին։ Արեւ, որ նախ քան
զամենեան վախճանեցաւ, ընդ կենդանիսն ի
միտսն երթաւ(յ) ընդ առաջ. մեղ տեցեալ ժաւ(յ)։
զի ընդ մեղ դաւեցի(եւ) որպէս եւ այլուր գրեալ
առն եթէ Լատուոյ վասն մեր լուսազոյն իտիւնել
զի մի առանց մեղ դաւեցին, որչափ

Թուղթին կէտը կտրուած էր,»,

Միւս երեսի վրայ կան երկու ինծի ան-
ծանօթ ոչ դասական հասուածներն, որ կը
սկսի «նվ թշուառական հարսն» Ս, զիարդ մեծ
պատր ա՛ «զեարհուրդն», եւ կը վերջանայ «եւ
գետ հրո՛» ձգէր առաջն նորա։ Հազարք, ի.
բորն նկիզնէ է «... աքն առանց իրիք պատ-
ճառի յարիցեն», վերջ «եւ մահ ի յարու-
թեան զամենայն ազգայինս արկանսն», յետոյ
«օրինակի թղթոյն կէտը կտրուած էր»։

Հ. Ն. ՂԱՐԴԱՆԻԱՆ

ՀԱՅԿ = ՀԱՅԿԱՅ

Եւստին է թէ մեր ազգին նախահայրն
համարուած Հայկ նահապետի մարմնական նկա-
րագրութիւնն ըրած ժամանակ խորենացին իրեւ
թէ Մար Արաս զատնայէն առնուով՝ կ'ըսէ.
«Հայկ՝ գեղապառաշն եւ աւելնայ, քաջա-
գանգուր, խայտալեւ եւ հասարակաշն, սա ի մէջ
հայրն քաջ եւ երեւելի լեալ, ընդդիմականաց
ամենեցուն, որք ամբառնային զքեզն՝ միապե-
տել ի վերայ ամենայն հայրն եւ զիցցաղանցն»¹։
Այս նկարագրութիւնը տեղի տուած է կարծե-
լու, թէ Հայկ տիտանեան հասակ մը ունէր,
որով նա իսկական հայ մը կ'երեւակայուէի։
Ասկէ յառաջ եկած է «Հայկաբար», մակարալը,
որ կը նշանակէ «Հայկաբար, դիցազնաբար»։
Թէ ինչպէս խորենացի «անձնեայ», «հաս-
տարաբար», եւ «սկայ մարմնական առաւելու-

թիւները պատշաճեցուցած եւ յարմարու-
ցած է Հայկի, — պիտի տեսնենք։

Աստուածաշունչ գրող մէջ քանի մը ան-
գամներ յիշուած է «Հայկ, առնուով հա-
մաստեղութիւն մը՝, որ Եօթնանոցի թարգ-
մանութեան Ջորանին կը համապատասխանէ։
Յունական Ջորան Ս. Գրող երբայական բնա-
գրին համեմատ է Նիքի (հիւ), իսկ քաջ-
դեական քնագրին համաձայն՝ Նիքի (հիւ)։
Արդ՝ Նիքի, քաղղէներէն լեզուով կը նշանակէ
— «Հակայ», Ուրեմն մեր Հայկի վերագրուած
հակայական հասակն ու նման բացատրութիւն-
ները յերիւրուած են յիշեալ հիւստին տա-
ռական իմաստին վրայէն, ինչպէս ցոյց կու տայ
հայերէն «Հայկաբար», մակարալն ալ»։

Պէտք եմ աւելցնել, թէ քաղղէներէնով
գրուած է Ս. Գրող մէջ մասը, յատկապէս Եզ-
րի գրքին շատ մը գլուխները։

Կ. Յ. ՔԱՄԱՐԱՆԻԱՆ

ՍԱՅՆՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿ ԶՈՂԱՆԻԱՆ՝ Հայ էջեր. մեր նախնաց
նախնայնութիւնն ու արուեստը։ Փարիզ, տպ. Կ. Ներ-
սէսան, 1912։ 80, էջ 120 եւ 52 պատկեր պատկեր
ընդհին։ Գինն՝ 5 ֆր.

Գեղեցիկ նուէր մ'ալ կ'ընծայաբերէ Ա.
Զօպանեան միջնադարեան ազգային տաղաշա-
փութեամբ եւ գեղարուեստով հետաքրքրուող-
ներու։ Ընթերցանութիւն երանգաւ աշխատա-
ւորողին։ Ինչպէս Յ. Գիւլիսեան «Դադալի հատորն»
նշոյնպէս այս՝ կու գայ մեզի պատկերազարդ էջե-
րով. երկուքն ի միասին կոչուած են պատկերացնել
մեզի Գ. — Ժ. Գարեբու հայկական մտածելու
եւ նկատելու ոգին, ազգային սրտի զգածելու
ներք՝ արտայայտուած երգի եւ արուեստի մէջ։
Իր տպագրութիւններն այս անգ ամփո-

1. Յոր. Բ. Գ. ուր հայերէն թարգմանութիւնը
գրած է «Գեղեցիկագր» փոխանէ Հայկի։ Գարեբու Յոր.
ԼԸ, 81 եւ Խայկի. Գ. 10։

* Մեր աշխատակցն Պր. Բաւմանով վերոյիշեալ
առաջիկա շատ Զարգաց համեմատութիւններէն այն-
պիսի եզրակացութիւն մը կը հանէ, զոր ընդհանրապէս
պատմաբանը մը չի կրնար ընդունիլ. Յօդուածագրին ան-
շուշտ յայտնի է թէ հին մանաւանդ արեւելեան ազգերը
իրենց նախահայրերը կամ զիցցազներ առ հասարակ
«անձնայն», «հաստաբար» կ'ընէին։ «Հակայ» կ'երեւակայէին։
Այս անպիտան «Հայկաբար» մակարալը յօդուածագրին
եզրակացութիւնը չի հաստատար. այլ այն թէ պատմագիրը
առաջինէն Հայկ — հակայ մը ունէր իւր աշխատանքին։

ՄԱՆ. ԽՄԻՐ.

1 խոր. Ա. Գ.

փութած Նիւթերու մասին յայտնած է Հեղինակն ընգարձակ Ներածութեան մէջ (էջ Ա—ԵԳ.), ուր ջանք տարուած է յատկապէս յերեւան հանել երգերու եւ ըստ մասին նկարներու՝ բանասիրական եւ աւելի բանաստեղծական արժեքը. բայց, ինչպէս զգալի է, դրոշմած ափսոսաբան միայն: Եւ արգէն չէ կարելի սպասել անդրադոյն ուսումնասիրութիւն Հեղինակէ մը, որ աւելի աշխատող է Նիւթեր ընձեռել մընադարեան հայ արուեստի պատմութեան համար: Այսպէս չենք տեսներ մենք մանրամասնութիւններ մէջ մի տաղի համար ձեռք առնուած ձեռագրի մասին, քննութիւն մէջ մի տաղի հեղինակի նկատմամբ, հրատապութիւն հայ տաղաւաժութեան վրայ եւ այլն:

Ա. Զօպանեան ամփոփած է հոս տպուած եւ անտիպ մտաւորապէս 50 տաղ, զորոնք հաւաքած է մեծաւ մասամբ Էլմիանի, Վենետիկի, Վիննայի եւ Պարիսի ձեռագիրներէն: Ազգային տաղերով զբաղող մը պիտի գիտնայ առայս ձեռագրաց պատճառած զժուարթութիւնները. քիչ անգամ կը պատահի որ արտագրութեան ժամանակ պահպանուած ըլլայ տաղ մը իւր ամբողջութեան մէջ. կրճատուի, յաւելուաններ, փոփոխութիւն՝ սովորական երեւոյթներն են ընդօրինակութեան մէջ: Այս պատճառաւ ալ հին տաղերու հրատարակչին վրայ պարտք կը ծանոթանայ՝ մի առ մի ուսումնասիրել իւրաքանչիւր ձեռագիրները, զաստործը զանոնք, համեմատել ընթերցուածները, հարադասն եւ անհարադասն որոշել . . . աշխատութիւն մը, որ ժամեր եւ երբեմն օրեր իսկ կը խը բանասիրէն: Այս հանգամանքին ծանօթ կը թուի ըստ մասին Զօպանեան. անոր համար ալ տեղ տեղ աչքի առնել առած է ձեռագիրներ եւ ծանօթութեանց մէջ նշանակած տարբերութիւնները: Բայց քնագրին վերակազմութիւնն ամէն տեղ չէ յաջողած իրեն: Օրինակ մը. ԺԳ. տաղն (էջ 26—29)՝ «Տաղ սիրոյ» պէտք էր վերականգնուիլ համաձայն Վենետ. Թ. 529 Ձեռագրին, որուն համար կը յայտարարուի թէ 1559էն ըլլայ, քան թէ Էլմ. Թ. 281Ի. Վենետիկի օրինակին հետեւութիւն կը վաւերացնէ մեր Թ. 344 ընտիր տաղարանը: Այս տաղին մէջ ABC Ձեռագիրը ճիշդ թափած են ընդհանրապէս նախնական քնագրին մեծ տողերն աւելի սիրային գունով մը պարզել: — Ա. տաղը (էջ 1) որ անանուն յառաջ բերուած է՝ Առաքել Սիւնեցւոյ գրչէն է եւ հրատարակուած 1895ին Մարտիրոսի մէջ (էջ 199—201): — ԺԲ. տաղը

(էջ 25) մեր Թ. 344 յայտնապէս Թլիւրանցւոյ կ'ընծայէ, որով կասկածելու տեղիք չի մնար: Քննելի է ԻՋ (էջ 51) տաղին հեղինակը — «Արիտակէս», որ ինձի ծանօթ Ծ օրինակներու մէջ անունն է: — ԽԲ. տաղն (էջ 71)՝ «Գրիգոր Նարեկացւոյ վերագրուած», է, կ'ըսուի, որ սակայն՝ Հայերգ, 10—11 «Թղթհանիսի» կ'ընծայուի եւ Բազմաձկ, 1850, էջ 52, կ'ուզէ Գրիգորի համարել:

Զօպանեանի այս հատորը Տեւականի Հոյերգին եւ իստանբուլի Նուր ժողովածուներու կից կարեւոր պահաւ մը կը ընու հայ մատենագրութեան մէջ. թեւեւ ըսելու է եւ այն թէ առ հասարակ «Հայ էջերու» մէջ սակաւաթիւ են հայ միջնագրեան տաղերու գեղեցկագոյնները կայացուցիչները. քանի որ մասնաւոր կամք չկար տպագրի հատուածներէ հեռու կենալ՝ կարելի էր անշուշտ ընծայել հոս աւելի նկարագրական, աւելի ոգեւից տաղեր, որպիսիներ ունի անտառակոյս հայ միջնագրեան բանաստեղծութիւնը:

Ի վերջ կոչս մասնին կը տեսնենք նաեւ «Կաֆաներ», սղոյնէ քաղաքի եւ «Աղբքանդի գրի վարուց», պատմութեան ձեռագիրներէն (Պարիսի Թ. 308 եւ 290). բայց շատ աղճատուած օրինակներէ. յայտնի է որ առաջինը կաֆաները յօրինած է Գր. Աղբքանդի (Իրք 73—74 հատուած), որուն հետոյն օրինակներէն ընտիր ձեռագիր մ'ունի՞մ ձեռքին (Թ. 977, զոր գառայ Աղբքանդանցեալ Սեպտեմբերին). ինչպէս համեմատութիւնն կը ցուցնէ, այս՝ մօտ 300 տարի յառաջ յօրինուած կաֆաներն յետագայ դարուց ձեռագիրներու մէջ ենթարկուած են արդէն այնպիսի հզօր փոփոխութեան, որ այսօր շատ տկար կերպով նախնական քնագրին գոյնը պահած են իրենց վրայ: Նոյնն ըսելու է Աղբքանդի վարուց կաֆաներու համար ալ:

Այս կաֆաներէն վերջը զետեղուած են Պաղտատար դպրի երգերէն 11 կտոր (էջ 91—102):

52 նկարներու վրայ, զորոնք ջրուած է գրչին մէջ, համառօտ տեղեկութիւններ կ'ամփոփեն էջ 103—116 պատմութեան օրինակներ: Նկարներս կը պատկերեն Էլմիանի հետեւութիւնները: Այս մասին կը յուսանք ուրիշ առթիւ անդրադառնալ:

Պ. Զօպանեան էջ ԽԱ (եւ ուրիշ առթիւ Անահիտի մէջ) բաղանք կը յայտնէ որ ձեռ-

նարկուի որ յառաջ Աղեքսանդրի վարուց Հայ
Թարգմանութեան նոր հրատարակութեան: Առ-
թիւս ներուի ինձ հրապարակու ծանուցանել
որ Պր. Զօպանեանի այս փափաքը մօտ է իրա-
գործուելու: Մեր մասնագրաւոր թ. 885
Ձեռագիրն տարի մը յառաջ հետաքրքրած էր
արդէն զմեզ այս խնդրով եւ ձեռնարկած ենք
Մեծ. Հ. Արիստակէս վարդանեանի հետ անոր
քննական հրատարակութեան: Մեր թ. 885
Ձեռագիրը ինչ ներկայացնէ Նախակէտաւան
ընտիր բնագիր մը: Գործոյն կատարելութեան
համար այս առթիւ պիտի խնդրէինք Հայ ան-
հատներէ, որ բարեհաճին տալ մեզ տեղեկու-
թիւն Աղեքսանդրի վարուց օրինակներու մա-
սին, եթէ ծանօթ է որ եւ ինչ տեղ եւ կամ ան-
հատի մը բով:

Գարձնալ՝ քանի որ տաղերով հետա-
քրքրուող բանասերներ ունինք մեր առջեւ,
պիտի յայտնէինք որ պատրաստած ենք ընդար-
ձակ ուսումնասիրութիւն մը՝ «Գրիգոր Կաթողի-
կոս Աղթամարցի եւ իւր տաղերը, խորագրով,
(մանրամասնութիւններ իր կենսագրութենէն եւ
85 տաղ եւ կաթաներ համեմատութեամբ բազ-
մաթիւ ձեռագրաց): Որպէս զի հրատարակու-
թիւնս, որ մօտաւոր պապագային ըլլայ պիտի տեսնէ,
ըլլայ ըստ կարի մամուլական, բաղձալի էր ու-
նենալ տեղեկութիւններ ինձ անմաշկելի տա-
ղարաններու մասին (մանրամասնութիւններ բո-
վանդակութեան վրայ, սկզբնաւորութիւնը տա-
ղերու եւն): Այսու զիս շատ երախտապարտ
թողուցած պիտի ըլլայ մեկն տեղեկատու:

Հ. Ն. ՍԿՆԵՆՆ

ՍՍՏԵՆՍԿԻՏԱԿԱՆ

ՅՈՒՐԱԿ ԵՐԻՐԱԳՈՎԱՆ-ՀՈՐԱԳՈՎԱՆ ՀՐԸ- ՏՈՐԵԿԱՐԹԵՐՆՆ 1896—1910

(Հրդեհ-Իսթ-Է)

1010. Greeve Paul Fel. — *Shu Flaubert*
Gustave.

*1011. Grégoire Henri. — Rapport sur un
voyage d'exploration dans le Pont et en Cappadoce:
Bull. de Corresp. Hell. 33 (1909), p. 8—147, 439.

[Իբր շարունակութիւն Անգիւստինի Գոնտակաւ
ուսումնասիրութեանց:]

1012. Gregor Magistroa. — Ein Brief
des — an den Patriarchen Petros. Hrg. von Ezniak

Gjandschezian: Zeitschr. f. armen. Philol. 2 (1904),
p. 75—80.

1013. — — an den Emir Ibrahim. Hrg. von
—, *Մուղ* p. 234—40, 241—263.

1014. Discorso panegirico alla Beatissima Ver-
gine Maria scritto da S. Gregorio da Naregh,
dottore della chiesa armena, tradotto in lingua italiana
dai Padri della Congregazione Mechitarista [P. Ata-
nasio Dr. Tiroyan]. Venezia, St. Lazzaro, 1904.
8°, 56 p.

1015. Gregory Olynthus C. — The
Sultans mandate. An armenian Romance. London, T.
Fisher Anwin, 1898. 8°, VI, 442 p. 6 st.
[Գրք. Գ. Զ. Զ., 1899, էջ 56 (Հ. Յ. Տ.):]

*1016. Grenard Fernand. — Kurdistan
et Armenie: La Géogr. 9 (1904), p. 383f.

*1017. — — Note sur les monuments du moyen
âge de Malatia, Divrigh, Sivas, Darendeh, Amasia et
Tokat: Journ. Asiat. Sér. 9, t. 17 (1901), p. 549—558.

*1018. — — Notes sur les monuments seldjou-
kides de Seivas: *Մուղ* t. 16 (1900), p. 451—8.

*1019. Grenier P. — L'empire byzantine; son
évolution sociale et politique. Paris, Plon-Nourrit et Co.
1904, p. XXXII, 344; 295 p. Fr. 10.—

1020. Gressent M. G. — *Shu Baronian*.

1021. Greve E. — *Shu Flaubert* Gu-
stave.

1021a. Grumont Ch. — Quelques difficultés
de la langue française par —, professeur au collège
Armenien Moorat-Raphaël.

[Քանի մը գոնարութիւններ գաղղիքէն լեզուի:
Թարգմ. Հ. Փրիպպոս Նասիկեան. Վննտիկ, տպ. Ս.
Ղազը, 1900: 8°, 18 էջ:]

1022. Groeben Elisabeth. — Die letzten
Tage in Choi und die Reise über Täbris und Etschmi-
adsin nach Tiflis: Der christl. Or. 3 (1902), p. 100—
105, 113—117.

1023. Grofts S. W. — The hero of Zeitoun:
Armenia (N. Y.) 4 (1910), Nr. 3, p. 6.

*1024. Groh Frdr. — Der Zusammenbruch
des Reiches Jerusalem 1187—1189 (Diss.). Jena, Druck
von Vopelius, 1909. 8°, XXIV, p. 79.

*1025. Grosvenor Edwin A. — Constantin-
ople. With an introd. by Lew Wallace. New
ed. 2 vols. Boston, Little, Brown and Co. 1900. 4 s.

1026. Grothe Hugo. — Auf türkischer Erde.
Reisebilder und Studien. 2. Aufl. Berlin, Allg. Verein
f. Deutsche Lit. 1903. 8°, VII, p. 455. M. 7.50.

[Գրք. Գ. Զ. Զ., 1903, Լիբ. p. 158f. (W. Götz). —
Globus 84, p. 160f. — Preuss. IV, 113, p. 142—46.
(P. Rohrbach). — Ggr. J. 24, p. 344.]

1027. — — Die Bagdadbahn und das schwä-
bische Bauernelement in Transkaukasien und Palästina.
Gedanken zur Kolonisation Mesopotamiens. München,
Lehmann's Verlag, 1902. 8°, p. 66. M. 1.20.

*1028. — — Bemerkungen zu den Denkmälern
hettitischer Kunst in Kleinasien (I. Ivriss): Beiträge zur
Kenntnis des Orients (Halle) 6 (1909), 7 (1909).

*1029. — — Ins türkische Sibirien. Vom Bos-
porus ins armenische Hochland: Westermanns Mh. 90,
p. 357—388.